

El contracte de la rabassa morta a Catalunya.

Evolució legal, política i social al llarg de la segona meitat del segle XIX i principis del XX.

JORDI PALOMINO

El cultiu de la vinya a Catalunya pot semblar que és una activitat que es du a terme des de la nit dels temps. El principat havia tingut al llarg dels segles XIV, XV i XVI el cultiu del blat per a la producció de cereal panificable com a estructura econòmica bàsica del sistema d'autosuficiència subjugat a les voluntats del feudalisme. I fou la vinya, juntament amb el safrà, aquell cultiu que va anar fent-se un espai en el marc agrícola català. Va ser, però, a les darreries del segle XVIII i, sobretot, del XIX, quan molts pagesos del camp van adonar-se de la possibilitat d'obrir una finestra d'oportunitat a través d'un cultiu que experimentaria un creixement exponencial fins al segle XX. Objecte d'estudi és conèixer qui va aventurar-se amb empreses aleshores (s. XVIII) amb poca certesa d'èxit.

En final de la Baixa Edat Mitjana, els remences foren els principals mobilitzats al camp. Emili Giralt, en 1964, feia referència a la lluita rabassaire de finals del segle XIX com "la més intensa agitació agrosocial coneguda a Catalunya des de la rebel·lió dels remences (Giralt, E. 1964).

A partir del segon terç del segle XVIII, les comarques de Catalunya converteixen la viticultura en el futur centre de l'economia. Hem d'emmarcar el territori en el conjunt del context de la Mediterrània; una regió que, en general, no podia permetre's la modernització del camp de la manera que ho estava fent l'Europa atlàntica. La vinya, per contra, no requeria de tècniques per a la transformació de l'agricultura tan estrictes com altres nous cultius que abundaven a altres regions europees.

La vinya fou el mòbil de la substitució d'antics conreus i l'habilitació de zones boscoses per a implementar-ne el conreu. No és la primera vegada que a Catalunya es promou l'expansió de conreus en detriment del bosc. A tall d'exemple, i per a comprendre com

d'important havia de ser un nou conreu per a arribar al punt de fer aptes pel cultiu garrigues o zones boscoses, esmentem la Llei de Rendiments Marginals Decreixent que es promogué en el segle XIV. La norma permetia l'expansió del cultiu del blat en boscos i garrigues. Aleshores, el que va empènyer a tal acció foren les fams produïdes per una producció cerealística no corresposta amb l'augment de la població. Es va decidir optar abans per la Llei de Rendiments Marginals Decreixent abans que per a recuperar zones de cultiu que ja aleshores havien estat cedides a la vinya o al safrà. En el segle que ens ocupa, el XVIII, l'expansió del conreu de la vinya anà estretament lligada a una forma jurídica concreta: el contracte de Rabassa Morta.

El contracte estipulava que el propietari de la terra cedia una parcel·la (normalment improductiva) a un cultivador perquè hi plantés vinya i la cultivés. A canvi, el propietari o cedent percebia una part de la producció. El contracte mantindria la vigència mentre el cep fos viu. De la durada d'aquest tipus de contracte en sorgirà el caldo de cultiu que durà a la conflictivitat entre rabassaires i cedents per derivar en afectacions socials i econòmiques per als viticultors.

En els inicis de la implantació de la vinya, el contracte no era motiu de disputa i les parts entenien que era just. Era conegut que, sovint, el cultivador allargava indefinidament la vida dels ceps mitjançant diverses pràctiques de cultura vinícoles, com per exemple substituint el cep mort pel sarment del cep veí. Aquesta trampa, inicialment, era tolerada i acceptada pel cedent, doncs els primers en aventurar-se a la plantació de ceps per a cultivar la vinya es considerava que iniciaven empreses a les quals no se'ls hi intuïa ni un futur pròsper ni amb possibilitats de crear riquesa. Per a fer-nos una idea, en el segon terç del segle XVIII, els primers contractes es caracteritzen per la moderació:

el cedent reclamava 1/6 o 1/5 part del cultiu (Moreno, 1995, 181; Valls Junyent, 1996, 309-312).

Hi havia dues principals raons que expliquen la flexibilitat dels primers contractes. Per una banda, cal tenir en compte que el territori català al camp fou despoblat des de les pestes del segle XIV i XV. Especialment devastadores foren la fam de 1333 i la pesta bubònica de 1348. A la ciutat de Barcelona, a tall d'exemple, moriren per la malaltia 10.000 habitants dels 40.000 que tenia la ciutat. I n'arribaren 15.000 que fugiren del camp. Aquests fets, amb pocs canvis fins al segle XVIII, ens presenten l'escenari en què s'inicia la viticultura. Les masies (masos rònecs) quedaren ocupades pels pagesos grassos. Els masos gaudien d'una mitjana de 100ha cadascuna, de les quals bona part eren garrigues i boscos. Cultivar una vinya en l'últim tram del segle XVIII era, doncs, un titànic esforç (Cucurella y Valls Junyent, en premsa). Una segona raó a tenir en compte era el fet que els rabassaires eren sovint els fills fadrísters (els no hereus eren els fadrísters o cabalers) d'aquestes masies. Una manera de pagar l'herència als fadrísters fou la de concedir la rabassa morta i un solar petit a prop de la masia per a construir-s'hi la casa.

Aquesta embrionària economia vitícola, en part creada per les herències dels no hereus, atrauria gent i contribuiria a l'augment demogràfic, condicions que afavoririen el canvi en els nous contractes de rabassa morta: si en uns moments inicials el rabassaire donava 1/5 o 1/6 part de la producció, ara es passa a les proporcions de 1/4 i 1/3.

Amb els anys, però, comencen a aparèixer propietaris que apelen als tribunals. La disputa central és la durada del cep i la voluntat d'acabar amb la trampa rabassaire d'allargar-los-hi la vida de manera indefinida. Evidentment, l'interès dels cedents per la revisió dels contractes no sorgeix sense motiu. És el moment en què comencen a intuir que poden obtenir majors beneficis fruit de l'activitat que practicaven els cultivadors amb qui havien firmat els contractes. Els tribunals fixarien que el contracte de Rabassa Morta tindria una durada de 50 anys. Per tant, creen jurisprudència.

Uns tribunals que, tant a finals del segle XVIII, com després de la Guerra del Francès (1808-1811), transitaven per a posar-se al servei d'un nou sistema liberal. El liberalisme espanyol del segle XIX, a grans trets,

proposava la substitució d'una antiga noblesa decadent dirigent per l'emergència de nous actors (sempre benestants) que treballarien per la conversió de la terra cap a la propietat privada perfecta. En detriment de tal propòsit hi havia el sistema d'emfiteutes i de dominis útils i directes. Posava fi als senyorius i al poder de l'Església. Però en cap cas pel benefici de les classes pageses, ja que es tractava la substitució al poder d'uns rics per uns altres. Aquesta mentalitat també afectaria el camp i el contracte de Rabassa Morta. La rabassa morta, la seva involució legal, és fruit de la incapacitat catalana per legislar des del Decret de Nova Planta (Giralt, 1964 i 1968; i Lluch, 1973 i 1990).

L'inici de la judicialització del conflicte per part del propietari en cap cas tenia com a objectiu recuperar la terra per a cultivar-la ell mateix. Amb el sector vitícola a l'alça, el cedent volia reescriure el contracte de rabassa morta, ajustant i limitant la cessió i fent via cap a una mena de contracte de lloguer, una renda. Un cop recuperada la terra, la retornarien als cultivadors i rabassaires amb unes condicions molt més oneroses.

És amb l'inici de la ofensiva contra els rabassaires que aquests comencen a crear consciència de pertinença a un col·lectiu. En 1793 i 1806, els ajuntaments del Baix Llobregat i el Vallès presenten memorials de greuges al rei. La reiteració dels plets en els tribunals i l'afavoriment sistemàtic a una duració del contracte de 50 anys és el que va donar lloc a aquesta presa de consciència dels rabassaires i a les primeres formes d'acció col·lectiva (Carrera, J. 1947).

Durant el primer terç del segle XIX, es produeix una treva. La Guerra del Francès (1808-1814), la guerra carlista (1833-1840) o l'alçament reialista (1822-1823) frenen les aspiracions rabassaires. Tot i així, el caldo de cultiu pel conflicte havia estat abonat ja des de finals del XVIII amb la voluntat del cedent de canviar les condicions del contracte. Amb aquests episodis bèl·lics descrits, s'esfondra completament el règim senyorial, l'Antic Règim. L'objectiu dels qui prenen el poder, ultra liberals, gent benestant i militars, treballaran per a definir i clarificar la propietat de la terra per tal de poder-ne fer un ús i abús. És interessant, altrament, entendre que amb el liberalisme i l'esfondrament dels senyorius s'acaba, per altra banda, una economia moral (Thompson, E. P. 2000 [1971]).

El pagès gras, que pagava el cens al senyor, era el principal interessat en enderrocar el sistema feudal i

restar ell sol com a màxim propietari de la terra. Es produeixen en aquest sentit les vagues del delme. El delme s'aboleix definitivament en 1837, tot i que no fou més que la ratificació d'una situació de fet derivada de l'ocupació francesa, els quals amb vehemència haurien desmuntat qualsevol tipus de vestigi feudal, entre els quals el delme.

Aquest pagès gras, doncs, que té la masia, jeràrquicament només li restava sobre seu el senyor, que cobrava el delme o cens, base nuclear de la renda senyorial, depenent de si era un senyor laic o eclesiàstic. Ambdós eren privilegiats, en tot cas. En 1823, amb el trienni liberal funcionant, s'aprova una llei que permet la redempció pecuniària del rabassaire i aspirar a ser propietari de la terra que cultivava. Tal norma s'anul·la amb la restauració de Ferran VI que aconsegueix el retorn a l'absolutisme amb l'ajuda dels Cent Mil Fills de Sant Lluís comandats pel duc d'Angulema, frustrant les aspiracions del col·lectiu. De la mateixa manera, per aquest fet es desdibuixa el que havia estat una embrionària i sorprenent aliança entre el cedent i el rabassaire per a conjurar-se contra l'enemic comú, el senyor.

L'empresa liberal que emprén Espanya en el segle XIX es va moderant de manera extraordinària al llarg del segle. Només hi haurà concessions a les embrionàries classes treballadores o a la pagesia quan els governs vegin la possibilitat de revoltes o conflictes greus. El sistema liberal no estava pensat per a beneficiar en primera instància la pagesia i, per tant, el rabassaire. El Codi Civil de 1851 és una mostra de virulència liberal contra els cultivadors. Es limita el contracte a 50 anys. Els rabassaires, però, es consideren emfiteutes i no accepten una limitació. Viuen encara del record d'un règim senyorial que garantia una mínima seguretat a qui treballava la terra. Enfront el malestar i perill de revolta pagesa, en el mateix any 1851 els propietaris s'agrupen i creen l'*Instituto Agrícola Catalán de San Isidre*, que reclamava el que el Codi Civil els concedí: limitació de 50 anys.

Durant la dècada de 1850 es produeix una conjuntura favorable en el sector degut a la decadència a França. Aquest fet, si bé podria haver relaxat les tensions, provoca i estimula els propietaris a recuperar les terres i tornar a cedir-les amb noves condicions. Podem concloure que l'expansió del sector és sinònim de més pressió entre rabassaires i propietaris per a

quedar-se amb una empresa que va a l'alça.

Durant el Sexenni (1868-1874), Francesc Pi i Maragall inclou les reivindicacions dels rabassaires en el programa del Partit Republicà Democràtic Federal. Fou elegit president en 1873 durant l'última part dels sis anys progressistes, durant la Primera (i breu i inestable) República Espanyola. Promogué la llei de redempció de totes les pensions i rendes, la qual topà amb l'Institut. Es derogaria en 1874. Aquesta curta experiència d'èxit polític de les aspiracions rabassaires fa saltar les alarmes entre els propietaris, donant peu a la creació del Centre Agrícola del Penedès i a l'obertura de delegacions del *Instituto* arreu del país.

Ja des de 1860, els cedents miraren d'allunyar-se del terme rabassa morta i acostar-se a un tipus de contracte per arrendament, que donaria plenes facilitats per als desnonaments. Es tractava de marcar distàncies amb l'emfiteusi.

El conflicte rabassaire prendria una nova dimensió a partir de l'expansió de la fil·loxera, d'origen americà, derivat de la importació de peus en la crisi de l'olí-dium. Podia avançar entre 12 km i 15 km l'any. Ho mata tot. Els ceps arriben al final de la seva vida. És l'oportunitat d'or dels cedents per acabar de reblar el clau. En aquest sentit, es multipliquen els judicis. I augmenten les solidaritats pageses i l'organització rabassaire se solidifica. Es varen començar a emprendre accions pro actives, com les vagues en les vinyes dels propietaris que no acceptaven negociar. La Unió de Treballadors del Camp (1872-1874) i la Lliga de Viticultors de Rabassaires de Catalunya (1882-1883) foren la mostra més fefaent de la mobilització del col·lectiu. Tingueren ambdues una duració limitada en el temps per la forta pressió i persecució contra el proto sindicalisme. Anys més tard, en 1893, apareix la *Federación de Trabajadores Agrícolas de la Región Española*, amb 26.000 afiliats.

Entenen que les seves demandes i aspiracions han de canalitzar-se mitjançant l'acció política més enllà de la mobilització social fora dels paràmetres de la llei. I així, amb el sufragi universal de 1890, el republicanisme federal impulsa la mobilització social. I, al mateix temps, la Guàrdia Civil comença a actuar. Aquest cos policial fou creat pel duc d'Ahumada durant el regnat en 1844, durant el regnat d'Isabel II, amb el propòsit principal i prioritari de les actuacions dels seus integrants de protegir la propietat privada al

camp. Estaven al servei del liberalisme salvatge i dels rics burgesos governants.

Després de la fil·loxera, finalitzen els contractes amb molta més facilitat per part dels cedents i es crea una dependència del rabassaire amb el propietari. La replantació requeria d'un coneixement tecnològic i, sobretot, necessitava la maquinària que només el senyor propietari tenia. L'estratègia del propietari passarà per l'intent de divisió dels rabassaires a partir de la creació de societats mixtes on es garantia el contracte dels associats, mantenir la feina en cas d'enfermetat i la indemnització en cas de coaccions d'altres rabassaires.

Per la seva banda, els rabassaires varen assolir la vertebració total de l'estructura sindicalista durant el primer terç del segle XX. És un període en què s'especifiquen les demandes: se centren en la reducció de la renda (ja establerta), la supressió del pagament en part de la producció i l'accés a la propietat de la terra (Aragai, 1933, 14).

És un moment en què se solidifica l'acció política per a aconseguir canviar la legislació. I s'acompanya d'un període crític que provocà una crisi estructural de sobre producció. Fou una tendència negativa dels preus del vi que no podia compensar-se amb la reducció dels costos de producció (Pujol, 1984; Colomé, Garcia, Planas y Valls Junyent. 2013).

Per tant, aquesta caiguda dels preus del vi, que dissol les diferències en el sector, i el propi procés històric al llarg del segle XIX de conscienciació com a col·lectiu, permeten la continuació de la lluita de classe. Per a entendre la situació rabassaire del segle XX, cal comprendre que a finals del segle XIX alguns haurien empitjorat la situació econòmica i social pròpia, a causa de l'evolució a la baixa dels preus del vi (principal ingrés) i que les noves vinyes requerien de més despesa en manteniment (augment dels costos de producció). Hem de tenir en compte que l'augment de la producció no significa un augment de la productivitat. Una altra producció pot oferir una riquesa circumstancial, però només l'augment de la productivitat garantia una creació de riquesa constant. Al mateix temps, els salaris urbans augmentaven, així com el nivell de vida a la ciutat.

Com a culminació sindical de la lluita, esmentem la Unió de Rabassaires. L'organització més duradora en el temps, superant la dictadura de Miguel Primo

de Rivera. En 1930, aconsegueix aglutinar pagesia catalana i sindicats pagesos. I ja des de 1923 tenia més de 20 mil associats, així com presència en més de 175 localitats, base de l'èxit de la Unió. El sindicat era cooperativista (compra d'adobs, per exemple) i defensava la classe. Impulsaria demandes de revisió dels contractes en la dècada dels 30, acompanyades d'una important conflictivitat. Tot i així, el centre de l'acció fou l'acció política i l'assoliment d'objectius en matèria de legislació per a poder emparar el sector en un marc legal just. Cada vegada fou més intensa la vinculació amb partits polítics: des dels radicals d'Alejandro Lerroux fins a l'èxit aconseguit per Lluís Companys, qui fou indiscutiblement l' "emprenedor polític" que més va influir en l'èxit del moviment rabassaire, que com altres moviments socials depenia en gran mesura d'aquestes figures polítiques per a la seva eficàcia (Tilly, Ch; Wood, L. J. 1768 [2008]).

Concloem

El propi contracte de la rabassa morta, per si mateix, no és font de conflictes. És el context canviant que provoca que el contracte quedi en desús fruit de l'evolució de la indústria vitícola. Precisament, el creixement del sector per, entre altres raons, la facilitat del tipus de conreu i les crisis a França, va fer obrir els ulls o va cridar l'atenció de tants propietaris cedents que fins aleshores havien acceptat uns contractes sobre un producte que en el moment de la firma al llarg del segle XVIII no donava gaires pistes que hagués de convertir-se en un dels motors econòmics de Catalunya durant el segle XIX. Varen percebre que estaven perdent una oportunitat de lucrar-se fàcilment gràcies a un sector que no fou impulsat per ells, sinó pels rabassaires.

Podem considerar que sense la feina dura i de for-miga que dugueren a terme aquells fadrísters de les masies no s'hauria arribat als posteriors estadis de bonança de què gaudiria la indústria vitícola. L'herència d'aquests personatges va convertir-se en les bases del que després seria una activitat econòmica atractiva que ràpidament va atraure gent i, consegüentment, va repoblar un territori buidat des del segle XIV i XV en favor de les ciutats.

La creació de bàndols va afavorir el conflicte. Per una banda, la justícia liberal es va alinear amb els interessos dels grans propietaris. Era un acord tàcit pel

qual es caminava cap a un sistema de rendes on el que importava era la propietat perfecta de la terra, i qualsevol tipus de forma pseudo feudalista havia de quedar en desús. Per altra banda, els rabassaires van prendre consciència de col·lectiu en què el mínim comú denominador de tots ells era el fet pel qual tots van convertir-se en el blanc dels cedents.

De la presa de consciència de col·lectiu al sindicalisme i al cooperativisme. Els rabassaires acabarien participant, així, de la política, donant suport a partits d'esquerra, creant solidaritats amb l'embrionària classe obrera de les ciutats i amb la resta de la pagesia. En definitiva, tot un conjunt de ciutadans que configuraren l'oposició a la implantació del sistema liberal tal i com es pretenia per part d'una burgesia espanyola i una aristocràcia adinerada. Tampoc se li escapa a ningú que el segle XIX és el de màxim centralisme de l'Estat espanyol. Només una justícia, administració i política. És important preguntar-se o, si més no rumiar, què és el que hauria succeït si Catalunya hagués tingut capacitat de legislar per ella mateixa, atenent al fet que el conflicte rabassaire fou català, perquè el fenomen dels masos fou català i perquè les realitats de Catalunya eren diferents a les d'altres regions d'Espanya, de tal manera que la legislació i la política que havia d'aplicar-se havia d'haver estat diferent.

Referències:

ARAGAI, A. (1933) El problema agrari català, Barcelona, Impremta Porcar.

CARRERA, J. (1947) Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII. Vol IV. Barcelona, pp. 53-56 i 67-69.

COLOME, Josep, Jordi PLANAS, Raimon SOLER-BECERRO, i Francesc VALLS-JUNYENT. «The Rabassaire Struggle: Long Term Analysis of a Social and Political Moviment». *International Review of Social History*, 2018, 1-27.

COLOME, J. (2013) "L'ofensiva dels propietaris contra el contracte de rabassa morta a la comarca del Penedès, 1850-1910", *Recerques*, 67, pp. 115-140.

CUCURELLA, M.; VALLS JUNYENT, F. (en prensa) "Les masies i la creació de nous nuclis de poblament al pre-litoral català durant l'expansió vitícola de 1760 a 1890".

GIRALT, E, 'El Conflicto «Rabassaire» y la Cuestión Agraria en Cataluña hasta 1936', *Revista de Trabajo*, 3 (1964), 51-72.

LLUCH, E. (1973) El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840), Barcelona, Ed. 62.

MATA, J. (2010) Pau Baqués. Republicà i rabassaire. Subirats.

MORENO, B. (1995) La contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII: el contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya, Barcelona, Fundació Noguera.

PUJOL, J. (1984) "Les crisis de malvenda del sector vitivinícola català entre 1892 i el 1934", *Recerques*, 15, pp. 57-78.

THOMPSON, E. P. (2000 [1971]). *Costumbres en común. Estudios en la cultura popular tradicional*. Barcelona: Crítica.

TILLY, Ch; WOOD, L. J. (1768 [2008]) *Los movimientos sociales*, p.40.